

УДК 347.21

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Литвин І.І., к. ю. н.,
доцент, докторант
Класичний приватний університет

У статті, ґрунтуючись на наукових поглядах учених, досліджено етапи становлення та розвитку надання освітніх послуг в Україні. Запропоновано виділити шість етапів становлення та розвитку освітніх послуг на території України.

Ключові слова: освітня послуга, історичний досвід, етапи становлення, надання послуг.

В статті, ґрунтуючись на наукових підходах учених, досліджено етапи становлення та розвитку надання освітніх послуг в Україні. Предложено выделить шесть этапов становления и развития образовательных услуг на территории Украины.

Ключевые слова: образовательная услуга, исторический опыт, этапы становления, оказание услуг.

Litvin I.I. FORMATION AND DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES IN UKRAINE

The article, based on scientific views of scientists studied stages of formation and development of educational services in Ukraine. A highlight six stages of formation and development of educational services in Ukraine.

Key words: educational service, historical experience, stages of development and services.

Постановка проблеми. Основною функцією освіти є передача новому поколінню знань, умінь та навичок із метою задоволення різних освітніх потреб особи і суспільства. По відношенню до конкретної людини передача знань виступає у якості послуги – освітньої послуги. Тому важливим моментом є визначити: яким же чином відбувалося становлення надання освітніх послуг на українських землях, хто стояв у витоків зародження суспільних відносин такого змісту та як це вплинуло на розвиток української державності.

Ступінь розробленості проблеми. Деякі аспекти історичного розвитку надання освітніх послуг в Україні висвітлювалась у роботах таких українських та зарубіжних науковців, як: В.Г. Кремень, М.Н. Курко, О.Н. Ярмиш, М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, Р.В. Шаповал, В.І. Шилова, Г.О. Пономаренко, В.П. Тимошук, К.А. Карчевський, В.М. Бесчастний, Б.В. Деревянко, О.В. Галайда, О.В. Южакова та ряду інших провідних учених.

Тому **метою статті** є: дослідити історичні етапи становлення та розвитку надання освітніх послуг в Україні. Виділити основні етапи даного історичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, перше утворення східнослов'янських племен відбулося у VI столітті. Основним осередком знань на той час була родина. Саме в родинному колі формувалось бачення основ суспільного устрою та життя, освоєння певних вмінь та навичок. Освітня діяльність, яка походила саме від держави, почала здійснюватися лише у IX ст., коли вперше була винайдена слов'янська азбука родоначальниками писемності Кирилом та Мефодієм. Відтак даний період часу можна сміливо вважати початком становлення освітньої діяльності на українських землях, оскільки проблеми писемності, культури та освіченості у слов'ян до Кирила та Мефодія залишаються ще не дослідженими належним чином.

Після хрещення Русі у 988 році церква взяла на себе важливу роль просвітництва

українського народу. Перші, так звані, школи почали створюватися при кафедральних церквах. Вчителями й вихователями ставало освічене духовенство, яке вчила читати, писати й рахувати. Навчання проводилося переважно з поглибленим вивченням церковних учень. З цього часу датується й піклування українських князів про поширення освіти. Так, князь Володимир одним із перших почав «посилати забирати дітей у нарочитих мужів своїх і віддавати їх на учення княжне» [1, с. 17]. Мережа шкіл княжої доби не обмежувалася Києвом, центром держави. Так, відомо, що 900 р. тому Нестор-Літописець здійснив подорож до Володимира-Волинського з метою «смотренія ради училищ і поставлення вчителів» [2, с. 8].

Починаючи з XVI століття, освіченість Заходу набирає сили в братських школах України, відбувається становлення власної – вітчизняної системи суб'єктів, що надавали послуги у сфері освіти. Так, у 1576 році князем Костянтином Острозьким у місті Острог була заснована перша вища школа – Острозька греко-слов'янсько-латинська колегія, що в освітянську історію України увійшла як Острозька Академія. Історики вважають її флагманом освіти того часу. Академію називали «храмом муз», «Острозькими Афінами», «трьохмовним лицеем». За декілька десятиків років свого функціонування заклад підготував 500 випускників, багато з яких стали організаторами й реорганізаторами вже існуючих шкіл, відігравши тим самим чималу роль у поширенні освіти серед українського та інших народів.

Особливо важливу роль у збереженні й розвитку української культури та освіти відігравало Успенське братство у Львові. Продовжуючи традиції і справу першодрукаря Івана Федорова, воно розгорнуло, як на той час, широке книгодрукування, що надало можливість поширювати власні видання по всій Україні та навіть за її межами, зокрема в Росії, Молдові, Білорусі. У 1585 році брат-

ством була заснована школа, яку планували згодом перетворити у вищий навчальний заклад. За прикладом львів'ян братські школи було створено у Луцьку, Галичі та інших містах України. Під їхнім впливом у містах і селах виникали початкові школи, які були опорними пунктами боротьби народу за розвиток національної культури, проти католицької й уніатської експансії [3, с. 64–65]. Предмети тоді викладалися українською мовою. Вивчалася слов'янська та грецька мови, а також «вільні науки». У 1586 році у школі Успенського братства у Львові було складено «Порядок шкільний», у якому зокрема були викладені вимоги педагогічного змісту до вчителів. На початку XVII століття в Україні налічувалося близько 30 братських шкіл [4, с. 44].

У 1631–1632 р.р. відбувається об'єднання Київської та Лаврської шкіл у Київський колегіум, пізніше у Київську Мазепинську Могилянську академію, потім – Києво-Могилянську академію. За своєю структурою вона нагадувала західноєвропейські університети. Проте варто зауважити, що Києво-Могилянська академія довгий час не вважалася елітарним закладом надання освітніх послуг. У ній навчались переважно діти всіх прошарків суспільства. Уперше статус Академії було закріплено Гадяцькою угодою 1658 року. У 1701 році завдяки наполяганням І. Мазепи Петро I підтвердив рівень Києво-Могилянської академії, як найвищого закладу освіти.

Кінець XVII – початок XVIII століття стали для освітньої системи України роками розвитку та просвітництва. В цей період спостерігалось постійне збільшення потреб у поширенні грамоти серед населення та надання освітніх послуг. Саме розвиток міського життя, похваллення торговельно-промислової діяльності, ускладнення системи державного апарату, покращення зв'язків із зарубіжними країнами обумовлювали збільшення кількості людей із освітою.

У 1802 році розпочинає свою діяльність Міністерство просвіти Російської імперії, яке, в першу чергу, проводить систематизацію освітніх установ, у результаті якої затверджується чотири типи шкіл: парафіяльні, повітові, губернські, або їх ще називали гімназіями та університетами. Невизначеним залишалось становище ліцеїв, оскільки вони займали перехідне положення між гімназіями та університетами [1, с. 21].

Друга половина XIX століття характеризується і як доба продовження реформ у сфері освіти, і як період контрреформ, оскільки відбувається закріпачення Слобідської і Лівобережної України, що призводить до розорення та знищення більшої частини шкіл та ряду інших навчальних закладів.

Певна річ, ні про яке надання освітніх послуг державною мовою мови не велось. 18 липня 1863 року міністр внутрішніх справ Валувєв видає циркуляр «Про заборону української мови». Відповідно до цього документу «навчання в усіх без винятку училищах проводиться загальною мовою і вживання в училищах малоруської мови ніде не допущено». Досить обґрунтовано доводилось,

що ніякої окремої «малоруської» мови не було, немає і не може бути, і що «наріччя», яке вживається простим населенням, є та ж сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі. Особам, які намагалися довести протилежне, більшість самих «малоросів» згодом почало докоряти в сепаратистських задумах та ворожих поглядах до Росії і самої «Малоросії».

Зміст циркуляру обґрунтовувався «...тривожним становищем суспільства, яке хвилюють політичні події, а з другого боку, маючи на увазі, що питання про навчання грамотності на місцевих наріччях не дістало ще достатнього розв'язання в законодавчому порядку, міністр внутрішніх справ визнав за необхідне, надалі до погодження з міністром народної освіти, обер-прокурором св. Синода і шефом жандармів щодо друкування книг малоруською мовою, дати по цензурному відомству розпорядження, щоб до друку дозволялися тільки такі твори цією мовою, які належать до галузі красного письменства; пропускання ж книг малоруською мовою як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу, припинити...» [5, с. 254].

Зазначимо, що, незважаючи на скрутну соціальну ситуацію, прагнення українського народу до розвитку освіти не вдавалось знищити. Створена наприкінці XVIII століття система освіти на українських землях проіснувала без істотних змін до кінця XIX століття і складалася з таких ланок: початкової, середньої та вищої. Під впливом революційних подій 1905 року порушуються питання про широку демократизацію освітньої системи. Цей період позначився активним пошуком шляхів удосконалення управління системою освіти.

Взагалі за часів царювання імператора Миколи II народна освіта досягла значного розвитку. Менш ніж за 20 років суми кредитів, асигнованих Міністерству народної освіти з 25,2 млн. рублів зросли до 161,2 млн. рублів (це без урахування військових і технічних шкіл та шкіл, що утримувалися земствами та містами, кредити яких на народну освіту зросли з 70 млн. рублів у 1894 році до 300 млн. рублів у 1913 році). Загальна освіта була безкоштовною за законом. З 1908 року вона стала обов'язковою. З того часу у межах усієї Російської імперії відкривалося близько 10 000 шкіл щорічно [6, с. 62].

У 1905 році в Російській імперії поряд із державними навчальними закладами існувало і 14 неурядових закладів, що надавали освітні послуги. Важливу роль у становленні та розвитку недержавної освіти відіграло роль прийняття Маніфесту від 14 жовтня 1905 року. В рамках даного документа цар Микола II відповідно до звіту міністра Толстого І.І. офіційно дозволив відкривати приватні вищі навчальні заклади. Створення такого правового підґрунтя призвело до стрімкого розвитку надання освітніх послуг у «вільній» вищій школі.

За 1905–1913 р.р. нараховувалось 62 державних навчальних заклади, які створювалися, у переважній більшості, за іні-

ціативою професури та частково за кошти торговельно-промислових громад. Це була система не субсидованих державою громадських та приватних установ, що надавали освітні послуги. Приватні вищі навчальні заклади стали першими суб'єктами, які повністю матеріально забезпечувалися за рахунок внесків засновників, пожертв та плати за навчання студентів, при цьому плата за отримання освітніх послуг з'явилась у державних університетах ще у 1817 році [7, с. 75].

Існувало дві групи недержавних вищих закладів освіти – неурядові (громадські) та приватні. Перші створювалися на «ідейній основі» та переслідували виключно просвітницькі цілі, маючи при цьому статус невідприємницьких установ. Усі їхні кошти, які надходили від громадських організацій та окремих філантропів, а також як оплата студентів за навчання, цілком спрямовувалися на оплату праці викладачів, розвиток навчально-матеріальної бази та удосконалення навчального процесу.

Друга група недержавних вищих навчальних закладів – приватні – створювалися як комерційні організації, оскільки повинні були не тільки фінансово забезпечувати своє функціонування, але й давати прибуток «господарю» у формі відсотків на витрачений капітал. Недержавні вищі заклади освіти створювалися як юридичні особи та фінансувалися власниками.

На початку 1917 року було прийнято Положення «Про приватні заклади освіти», яке фактично зрівняло правові позиції недержавних та державних вищих навчальних закладів. Крім того, воно чітко визначило порядок утворення та функціонування перших. Недержавні навчальні заклади були підпорядковані, так само як і державні, Міністерству просвіти Російської імперії. Приватні вищі, як і багато інших закладів, створювались у дозвільному порядку. Перед відкриттям такого закладу відповідні державні органи перевіряли політичну благонадійність засновників та їх платоспроможність [8, с. 157].

Після революційних подій відбуваються зміни в культурному та духовному житті населення України. В першу чергу було відновлене мовне питання. Результатом вирішення якого стало прийняття низки нормативно-правових актів: «Закон Центральної Ради про державну мову» (березень 1918 р.), «Закон про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України в середніх школах» (1918 р.), «Постанова Ради Народних Комісарів УСРР про запровадження української мови в школах і радянських установах» (21 вересня 1920 р.), постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівності мов і про допомогу розвитку української мови» (1 серпня 1923 р.) тощо.

Після об'єднання Західної України з УСРР у 1939 році відразу 30 вересня наркомат освіти УСРР подав доповідну записку ЦК КП(б)У і Раднаркомом УСРР про реорганізацію системи освіти у Західній Україні [10, с. 86]. У першому півріччі 1939–1940 навчального року школи працювали за перехідни-

ми програмами, спеціально складеними для них. Були повністю скасовані релігійні дисципліни. З 11 січня 1940 року відбувся перехід усіх шкіл в західних областях України на навчальні плани і програми радянського зразка, а до березня 1940 року було завершено реорганізацію всієї системи освіти на радянських засадах [11, с. 7]. Одразу ж після початку створення системи нової школи у зазначених регіонах було скасовано платність навчання.

Під час Другої світової війни окупаційна німецька адміністрація халянувала в різних областях України. У цей час також функціонували школи і вищі навчальні заклади, наукові і дослідницькі установи. Проте радянськими та вітчизняними науковцями присвячено мало праць, що досліджують ці питання. Радянською владою на початку війни освітні установи евакуювалися на схід – на Урал, у Сибір, Кавказ або Середню Азію. Там вони відновлювали роботу і здійснювали підготовку кадрів.

У післявоєнний період в Україні за короткий термін була відновлена освітня галузь, значно зміцнений вузівський сектор науки. Так, у системі вищих навчальних закладів Мінвузу УСРР на 1966 рік працювало 4 науково-дослідних інститути, 37 проблемних і 68 галузевих лабораторій, обсяг наукових досліджень в усіх вищих навчальних закладах України з 1956 року (за 10 років) збільшився у 12 разів [4, с. 47].

Починаючи з 1960 року кожні п'ять років вищими органами радянської влади приймалися постанови, направлені на врегулювання діяльності вищої школи, де червоною ниткою проходило питання забезпечення якості надання освітніх послуг та якості підготовки кваліфікованих фахівців. Така освітня політика держави продовжувалася до 1980 року. Саме у той період ключовими проблемами обговорення були адаптованість спеціалістів, їх спроможність до самовдосконалення протягом розвитку професійної кар'єри [12, с. 22]. У подальшому також приймалося багато правильних рішень у галузі освіти, проте вони залишилися тільки на папері.

З проголошенням незалежності Україна обрала власний шлях розвитку та оптимізації сфери надання освітніх послуг. Сьогодні ми маємо епоху інтенсивної інтернаціоналізації та глобалізації суспільного життя, що обумовлює появу та формування такої нової категорії, як світовий ринок освітніх послуг. Важливим у процесі модернізації надання освітніх послуг є оновлення самого змісту освіти, адаптації його реалій до постіндустріального розвитку суспільства. Структуру освіти варто оновлювати таким чином, щоб зберегти найкращі досягнення та досвід у сфері підготовки висококваліфікованих фахівців та відповідати вимогам світового ринку праці. Основними його ознаками, до яких варто підганяти вітчизняну освіту, є: міжнародна академічна мобільність (як тих, хто навчається, так і тих, хто навчає); валідація зарубіжних свідоцтв про освіту та дипломів різного рівня; спільні програми та найрізноманітніші типи міжвузівської співпраці; збіль-

шення міграційних потоків висококваліфікованих спеціалістів; виникнення різних форм транснаціональної освіти тощо [13, с. 6].

Висновок. Як бачимо, необхідним та важливим стало серйозне оновлення методик організації навчання з тим, щоб особи після завершення навчання були не просто людьми з багажем знань, а індивідами, здатними до постійної самоосвіти.

Проаналізувавши дослідження попередників, пропонуємо виділити шість етапів становлення та розвитку освітніх послуг на території України:

I етап – зародження освіти у східних слов'ян. Охоплюється VI–VIII століттями та характеризується передачею знань, умінь та навичок у межах родини;

II етап – кінець IX ст. – початок XVI ст., пов'язаний з виникненням першої азбуки та початком реалізації діяльності з надання освітніх послуг державою. Особливість даного періоду полягає у появі братських шкіл та можливістю впровадження в них освітнього досвіду Заходу. На основі зарубіжного досвіду відбувається формування власної системи суб'єктів, що були спроможними надавати освітні послуги. Переважає в цю добу середня освіта;

III етап – кінець XVI ст. – початок XVIII ст. Для даного етапу особливим є заснування перших університетів: Острозької Академії та Києво-Могилянської академії, а також ряду інших вишів у Львові, Чернігові, Харкові, Переяславі тощо. Це доба розвитку та просвітництва;

IV етап – починається з 1802 р., коли Міністерство народної освіти започатковує реформи та реорганізовує систему освіти і завершується другою половиною XIX століття;

V етап – початок XX ст. і до проголошення незалежності України. Характерним для цього періоду є, по-перше, демократизація освітньої системи, по-друге, поява недержавних навчальних закладів;

VI етап – реалізація освітніх послуг в умовах незалежності держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шаповал Р. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07 / Р. Шаповал. – Харків. – 2011. – 372 с.
2. Бекета Б., Краснодемський В. Музейні експонати розповідають... // Голос України. – № 244. – 1998. – С. 8.
3. Кахнич В. Передумови та заснування Львівського університету / В. Кахнич // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 52. – С. 64–70.
4. Шаповал Р. Становлення та розвиток освіти в Україні / Р. Шаповал // Наше право. – 2011. – № 1, ч. 1. – С. 43–48.
5. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: том 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. / Уклад В. Гончаренко, А. Рогожин, О. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 472 с.
6. Деревянко Б. Адміністративно-правове регулювання надання послуг у сфері освіти: монографія / Б. Деревянко; МВС України, Донецький юридичний інститут. – Донецьк: ПП «Видавничий дім «Кальміус», 2012. – 527 с.
7. Курко М. Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні: монографія / М. Курко. – Х.: Вид-во Харківського національного ун-ту внутр. справ, 2010. – 376 с.
8. Мейер Д. О значенні практики в системі сучасного юридичного образования / Д. Мейер. – Казань, 1855. – 402 с.
9. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. / Уклад В. Гончаренко, А. Рогожин, О. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 472 с.
10. Кучерпа М. Волинь: 1939–1941 р.р.: навч. посібник / М. Кучерпа, В. Вісин. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 486 с.
11. Яремчук В. Становлення та розвиток радянської освітньої політики на західноукраїнських землях у 1939–1940 р.р. / В. Яремчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 3–12.
12. Гривенная Е. Теоретико-методологические аспекты определения качества высшего профессионального образования / Е. Гривенная // Вестник Московского университета МВД России. – 2011. – № 1. – С. 21–27.
13. Колесов В. Рынок образовательных услуг и ценности образования (между ВТО и Болонским процессом) / В. Колесов // Высшее образование в России. – 2006. – № 2. – С. 3–8.